

OKTAY RİFAT'IN ŞİİRLERİNDE HAYVAN DAVRANIŞLARI*

ANIMAL BEHAVIORS IN OKTAY RİFAT'S POEMS

Özge AKSOY
SERDAROĞLU

Sorumlu Yazar/Corresponding
Author:

Araştırma Görevlisi Dr., Başkent
Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Ankara, Türkiye.

ORCID: 0000-0001-9567-2739

E-mail: oaksoy@baskent.edu.tr

Geliş Tarihi/Submitted: 17.10.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 09.11.2023

Kaynak Gösterim / Citation:
Aksoy Serdaroğlu, Özge
(2023). "Oktay Rifat'ın Şiirlerinde
Hayvan Davranışları", *Yeni Türk
Edebiyatı Araştırmaları*. 15/30,
103-122.

<http://dx.doi.org/10.26517/ytea.551>

* Bu makale, 13-14 Ekim
2023 tarihlerinde Hacettepe
Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ve Hacettepe Üniversitesi
Toprak Etiği Uygulama ve
Araştırma Merkezi tarafından
çevrim içi olarak düzenlenen
"Türk Dili ve Edebiyatı
Araştırmalarında Yeni
Yaklaşımlar 2023: Çevre, Dil ve
Edebiyat" başlıklı uluslararası
sempozyumda sunulmuş
bildirinin genişletilmiş şeklidir.

Öz

Yalnızca ilerlemeye odaklanıp gelişmeyi kutsallaştıran, kapitalist kaygılarla yüklü, alışıldık insan merkezci yaklaşım; yerkünün doğal kaynaklarını hızla tüketmektedir. Günümüzde küresel bir sorun olarak kabul gören çevre krizinin sonuçları, gezegenin sürdürülebilir geleceğini ciddi boyutlarıyla tehdit etmektedir. İnsanlığın çevre duyarlılığıyla hareket etmesi artık bir zorunluluk hâline almış bu duruma sanat ve edebiyat da kayıtsız kalmamıştır. Çevreci eleştiri, edebiyat yoluyla doğayı korumaya ilişkin güçlü bir bilincin peşindedir. Edebiyat ve ekoloji arasında bağ kurarak gezegen merkezci bir yaklaşımı savunur. Çevreci şiir eleştirisiye kısaca, bir şairin şiirlerinde hayvan ve bitki toplulukları ile cansız varlıklara yani doğanın insan dışı diğer öğelerine duyduğu dikkate eğilir. Bu bağlamda yirminci yüzyıl modern Türk şiirinin öne çıkan şairlerinden Oktay Rifat (1914-1988) doğaya ilişkin sezgisel bir algıya sahiptir. Şiirlerinde ele aldığı hayvan davranışları, okurda çevre bilincinin oluşmasında azımsanmayacak bir değer üretir. Şair, hayvanların ekosistemdeki davranışlarını gözlemler, hayvanlarla arasında etkileşimli bir bağ kurar ve onlar gibi düşünmeye çalışır. Hayvanların iç dünyalarının olduğu kabulünden yola çıkarak onlar hakkında duygusal birtakım öngörülerde bulunur. Her bir hayvan türünü, alışıldık insan merkezci yönelimlerden farklı olarak içkin değerleriyle şiirleştirir. Bu makalenin amacı, Oktay Rifat'ın şiirlerinde hayvanların bilişsel etkinliklerini göz önüne alarak yaşamda kalma çabalarını pekiştiren davranışlarını; hareket-hız, duygu-iletişim-düşünce ve evrim süreçlerine göre yaşama uyum sağlamalarına ait kategoriler etrafında okumaktır.

Anahtar Kelimeler: Çevre krizi, çevreci eleştiri, çevreci şiir eleştirisi, hayvan davranışları, Oktay Rifat.

Abstract

The usual anthropocentric approach, which focuses only on progress and sanctifies development, loaded with capitalist concerns, is rapidly consuming the natural resources of the earth, without considering its boundaries and sustainable future. As a result of these anthropocentric tendencies, the balance of nature has been disrupted for centuries by various environmental massacres. The consequences of the environmental crisis, as a global problem, seriously threaten the sustainable future of nature. Therefore, it has become a necessity for humanity to act with environmental awareness. In this context, ecocriticism aims to create a strong consciousness about the sustainable future of the earth through literature. It adopts a planet-centered approach by simply establishing a connection between literature and ecology. Ecological poetry criticism, as one of the sub-fields of ecocriticism, briefly focuses on the attention a poet has to other non-human elements of nature, namely animal, plant communities and inanimate beings, in her/his poems. In this context, Oktay Rifat (1914-1988), as one of the prominent poets of the twentieth century modern Turkish poetry, advances his intuitive attention to nature in a profound structure in his poems. Observes the dynamics of natural balance. From his first poems, he internalizes the fact that everything is connected to everything else in the holistic structure of nature as an ecological knowledge. In his poems, there are also different perspectives that break anthropocentric conventions and enable deep questioning within the scope of nature and human relationship and interaction. The poet observes the behavior of animals in the ecosystem, establishes an interactive bond with the animals and tries to think like them. Based on the assumption that animals have inner worlds, he even makes some emotional predictions about them. He poetizes each animal species with its inherent values, different from the usual anthropocentric tendencies. The aim of this article is to read, in Oktay Rifat's poems, the behaviors of animals that reinforce their adaptation to life according to their evolutionary processes and their efforts to survive, together with their cognitive activities, around the categories of movement-speed and emotion-communication-thought. It is seen that the animal behaviors in Oktay Rifat's poems produce considerable value in the formation and development of environmental awareness and ethics. The behaviors of animals that reinforce their adaptation to life and their efforts to survive according to their evolutionary processes will be read together with their cognitive activities around the categories of movement-speed, emotion-communication-thought.

Keywords: Environmental crisis, ecocriticism, ecopoetry, green poetry, ecological poetry, animal behaviors, Oktay Rifat.

Extended Summary

Ecocriticism strives to raise awareness about preventing the environmental crisis by drawing attention to the value, rights and future of nature in literary studies. It wants to explain environmental awareness and the negative effects of the critical consequences of the environmental crisis on the earth directly through literature and figure out environmental awareness and the negative effects of the critical consequences of the environmental crisis on the earth directly through literature. Ecocriticism expects ecological wisdom from literature regarding nature and the future of nature and desires that literature can change humanity's relationship with the natural world with an acceleration that is for the benefit of the planet. It focuses on the inherent value of nature and considers nature in an integrated structure. It argues that the mutual effects and contributions of animals, plants, soil and the sun that make up the ecosystem are all equally valuable and each of them has very important functions. All philosophical, social, political, economic, etc. that put people at the center it enthusiastically rejects other approaches. At the same time, it also aims to make sense of animal behavior discussed in the literary plane with the dimension of the relationship between environment and literature. He claims that approaches that focus on understanding and solving humans should also be evaluated for animal species.

Animals also go through some intellectual and cognitive processes in parallel with natural selection in the lap of nature. They try to struggle with the existential problems they encounter in nature for the first time and strive to survive by pushing the limits at all times and under all circumstances. For example, birds build nests by placing pieces of branches high up in trees, where they are not accessible to other species and therefore they think they are safe, and they hide their eggs there. Man can radically change his arrogant perspective towards animals, some of his prejudices and some stereotyped anthropocentric approaches by getting to know the ecology of animals. In this way, mankind can put himself in the place of animals. The relationship between humans and animals can be reestablished in a way that respects the dynamics of the ecosystem. In this respect, this study aims to make sense of animal behaviors discussed in the literary plane with the dimension of the relationship between environment and literature. It seeks answers to the question of how the ecological function of animal behavior is handled in the lyrical order of the poems.

There are four basic literary ecological criteria that Lawrence Buell puts forward with a planet-centered view based on the relationship between literature and ecology. Accordingly, the "non-human" environment (in the text) is not only found as a means of determining a "frame"; Its presence (in the text) also opens the door to the perception that natural history is contaminated with human history. Secondly, (in the text), the "interest" of the person(s) is not considered the only legitimate interest. Three, man's "obligation to be

accountable to the environment” is part of the “ethical orientation” of the text. Fourth, that (the author of the text’s) perception of the environment as a “process” rather than a “fix” (fact) or “data” is at least implied in the text (7-8). Green poetry criticism, on the other hand, observes whether a poet communicates with other worldly beings other than the human species in his poems. According to J. Scott Bryson, green poetry criticism is concerned with whether other elements that “reside” in nature but are outside of humans are included in the poems. It focuses on how much the poet feels like he belongs to the region he lives in. It examines the clues of whether the poet has a connection with the region he lives in, his land and the earth through his poems. It is important that the poet was able to develop a passion for life in his poems. He questions whether he is aware of the aspects that provide unity rather than the opposition of domestic and wild (8-22). It sees the inherent value of all elements that make up the ecosystem at the same level.

In Oktay Rifat’s poems, animal behavior is included with its ecological and functional dimensions. Animal behaviors in poems are in the context of the relationship between environment and literature; It carries a new meaning and value when considered with movement-motion, emotion-communication-thought and ecological processes. The poet embraces animals only with their inherent values, independent of the idea that they were created to improve the standard of living of humanity. Therefore, he observes and poetizes the behavior of animals, from their simple movements to their complex relationships. In the ecosystem, he follows animals in their ecological reality with great attention and surprise and excitement in order to adapt to evolutionary processes and survive. Oktay Rifat’s animals have emotional states. Sometimes they are happy, sometimes they are unhappy; sometimes thoughtful, sometimes pensive; Sometimes they can be completely indifferent to humanity. The urge of Oktay Rifat’s animals to continue their lineage is not interpreted as an ordinary origin story in his poems. In this context, on the contrary, not only humans can reach the peak of love and life, but also bulls and cows can taste this feeling. Cows can dream too. Horses can also rejoice. They exist with their inner universe. Animal behavior in the poems as a holistic ecological road map, from movements to emotions, from thoughts to communication, to the actions of a living and dynamic organism that changes and transforms in the lap of evolution. He captures the connection between animals’ habitats. It is re-woven into the aesthetic order of poetry with the lyrical sense of a poet with a deep awareness of nature. The reader who reads the poems from this ecological perspective can identify himself with the animals and experience an environmentally based ethical enlightenment while witnessing the lives of Oktay Rifat’s animals. As he gets to know animals more closely, he understands the vital importance of their functioning in the ecosystem. He respects their existence. Oktay Rifat does not marginalize or judge animals from an anthropomorphic perspective,

based on human-specific physiological or cognitive processes. He is aware of and accepts the animals' own communication. With all these qualities, animal behavior reflected in Oktay Rifat's poetry universe makes people feel/ remind that their own species is not the only one who has a say on the planet.

Giriş

İnsanın çıkarını yaşamın her alanında önceleyen ve insanın "eşref-i mahlukat" ya da "zübde-i alem" olduğunu öne sürerek doğanın sürdürülebilir geleceğini tehlikeye atan insan merkezci yaklaşımların köktenci bir biçimde sorgulanması gerekir. Bu noktada ileri sürülebilecek düşüncelerden biri insanın, ekosistemin bütünlüğünü oluşturan diğer pek çok tür gibi ne çok değerli ve yüce ne de tamamen değersiz olduğudur. İnsan, doğal dengeyi sağlayan ama çoğu zaman yalnızca kendi kapitalist çıkarları uğruna dönüştürmeye çalışan, yıkan ve yakan da bir parçadır. Çevre sorunlarının artık küresel bir sorun olarak kabul edildiği son yıllarda, söz konusu insan merkezci yaklaşımların değişmesi ve insan dışı dünyaya yönelmesi etik bir zorunluluktur. Çünkü var olmak, yalnızca insan için değil, diğer tüm türler için de birer haklıdır. Greg Garrard'a göre "çevresel sorunlar bilimsel olduğu kadar kültürel incelemeye de tabi olmalıdır, zira bu sorunlar doğaya ilişkin bir çevre bilgisiyle bunun kültürel yansıması arasındaki etkileşimin sonuçlarıdır" (31-32). Bu bağlamda en yalın şekilde ifade edilecek olursa edebiyat ve bir bilim dalı olarak ekoloji arasında ilgiyi kurmayı amaçlayan "ecocriticism", Türk edebiyatı üzerine yapılan akademik çalışmalarda "çevreci eleştiri" olarak Türkçeleştirilmiştir. Edebiyat araştırmalarında doğanın değerine, hakkına ve geleceğine dikkat çekerek çevre krizini engellemeye ilişkin bir farkındalık yaratmaya uğraşır. Çevre bilincini ve çevre krizinin kritik sonuçlarının yerküre üzerindeki olumsuz etkilerini doğrudan edebiyat yoluyla anlatmak ister. Edebiyattan doğaya ve doğanın geleceğine ilişkin ekolojik bir bilgelik bekler. Edebiyatın insanlığın doğal dünyayla kurduğu ilişkiyi gezegenin yararını gözetken bir ivmeyle değiştirebilmesini arzular. Doğanın içkin değerine odaklanır ve doğayı bütünlüklü bir yapıda ele alır. Ekosistemi oluşturan hayvan, bitki, toprak ve güneşin karşılıklı olarak etki ve katkılarının tümünün eşit düzeyde değerli ve her birinin çok önemli işlevlerinin olduğunu savunur. İnsanı merkeze koyan bütün felsefi, toplumsal, politik, ekonomik vb. diğer yaklaşımları coşkun bir biçimde reddeder. Serpil Oppermann'a göre metinlerde doğa imgesinin yalnızca nasıl ele alındığıyla ilgilenmek yetersizdir. Metinlerde doğa imgesi, "simgesel anlamlar" bağlamında sağladığı imkanlarla birlikte de düşünülmelidir. Çünkü doğaya atfedilen söz konusu simgesel anlamların; "nehir", "deniz", "toprak", "bitki" ve "hayvan türleri" ile "insan kültürü" arasında yaşamsal işlevleri vardır. "Dil", "çevre sorunları", "değer yargıları" ve "benlik kavramları" etrafında ortaya çıkabilecek derinlikli birikim irdelenmelidir (25). Amerika Birleşik Devletleri'nde "yabanıl alanlar sistemi" ve "yaban hayatı ekolojisi" gibi alanlarda dünyaca

ünlü düşünür, doğa bilimci, ekolog ve çevreci yazar Aldo Leopold'ün (1887-1948) Türkçeye Ufuk Özdağ tarafından 2020 yılında kazandırılan *Bir Kum Yöresi Almanagi ve Oradan Buradan Eskizler* başlıklı çığır açıcı çalışmasından da söz etmek gerekir. Bu çalışma; "Bir Kum Yöresi Almanagi", "Oradan Buradan Eskizler" ve "Sonuç" olmak üzere toplam üç bölümden oluşur. Leopold'ün söz konusu yapıtında önceki yüzyıldan bugüne ulaştırdığı çağrının en mühim yönü, sonuç bölümünde uzun uzadıya açıkladığı "toprak etiği" konusuna çektiği dikkatte gizlidir. Çünkü Leopold'e göre insanın toprakla kurduğu ilişkiyi bütünüyle gözden geçiren ve insan merkezci yönelimleri toprağı önceleyerek yeniden değerlendiren bir bakış geliştirilmemiştir (214). Leopold'ün imgelemindeki "toprak etiği, topluluğun sınırlarını karaları, suları, bitki ve hayvanları, yani tüm toprağı kucaklayacak şekilde genişletir" (215). Türkiye'deki Türkoloji araştırmaları incelendiğindeyse son yıllarda yeşillenen bakış açılarında epey artış yaşandığı görülür. Çevre bilincinin kurulmasını sağlama yolunda metinlere yüklenen işlevleri ortaya çıkarmayı amaçlayan pek çok bütünlüklü ve kuşatıcı akademik çalışma yapılmıştır (Aksoy 2014, Meliz ve Dolcerocca 2016, Hamzaçebi 2017, Can 2018, Siddik 2019, Topcu 2019, Doğrul 2020, Gonagova 2020, Karaman 2020, Uğurlu 2020, Güçlü Sarıdede 2021, Yıldırım 2021, Çelikkat 2022, Mehani 2022, Kuru 2022, Sağlam 2022, Balta 2023, Yavuz 2023). Diğer taraftan çevreci eleştiri, yazınsal düzlemde ele alınan hayvan davranışlarını çevre ve edebiyat ilişkisi boyutuyla anlamlandırmayı da amaçlar. İnsanı anlamaya ve çözmeye odaklanan yaklaşımların, hayvan türleri için de değerlendirilmesi gerektiğini iddia eder. Hayvanlar da doğal seçilime koşut olarak kimi düşünsel ve bilişsel süreçlerden geçer. Doğada ilk kez karşılaştıkları varoluşsal sorunlarla mücadele etmeye çalışır. Her zaman ve her koşulda sınırları zorlayarak hayatta kalmaya uğraşır. Söz gelimi kuşlar, dal parçalarını, diğer türlerin erişemediği bu nedenle de güvenli bulduklarını düşündükleri için ağaçların yükseklerine yerleştirerek yuva yapar ve yumurtalarını burada saklar. İnsan, hayvanlara yönelik kibirli bakış açısını, kimi önyargılarını ve kalıplaşmış birtakım insan merkezci yaklaşımlarını hayvanların ekolojisini tanıyarak kökten değiştirebilir. Böylelikle hayvanların yerine kendisini koyabilir. İnsan ve hayvan ilişkisi, ekosistemin dinamiklerine saygılı bir şekilde yeniden kurulabilir. Bu çalışma, bu bakış açısıyla çevre ve edebiyat ilişkisi boyutuyla yazınsal düzlemde ele alınan hayvan davranışlarını anlamlandırmayı amaçlar. Hayvan davranışlarının ekolojik işlevinin şiirin lirik düzeninde nasıl ele alındığı sorusuna yanıtlar arar. Çevreci eleştiri, doğaya insan eliyle verilen zararların neden olduğu çevre krizinin anlaşılması amacıyla edebiyat sayesinde doğa merkezli bir dilin kurulmasını sağlamaya çalışır. İnsan, evrim olgusunda öne çıkan en büyük halka olabilir fakat o halkalardan sadece biri olduğunun da bilincinde olmalıdır. Kutsal bir elin sanki sonsuz bir kaynak ya da bir armağanmışçasına doğayı insanlığa sunduğu yönündeki insan merkezli bakış açılarının ürettiği felsefi, toplumsal, politik ve estetik yaklaşımlar, vahşi kapitalizmin yalnızca öngörülemez gücü

ve egemenliğini pekiştirir. Doğa kırımının önünü açar. Doğaya uygulanan bu baskının sonuçları, aslında doğanın bir parçası konumundaki insanın da sonu demektir. İnsan, ilerleme olarak gördüğü kapitalist eylemlerini ve doğanın tek sahibi olduğu yönündeki söz konusu ben merkezci öğretileri etik bir temele dayandırarak yeniden ele almalıdır. Doğa karşısında duyması gereken sorumluluklarını hatırlamalıdır. Lawrence Buell'in edebiyat ve ekoloji ilişkisi üzerinden temellenen gezegen merkezci bir bakışla öne sürdüğü dört temel edebi ekolojik ölçüt vardır. Buna göre bir, (metinde) "insan-olmayan" çevrenin, sadece bir "çerçeve" belirleme aracı olarak bulunmayıp; (metindeki) varlığıyla, aynı zamanda, doğa tarihine insanoğlu tarihinin bulaşmış olduğunun sezilmesine kapı açıyor olması. İki, (metinde), insan(lar)ın "çıkart"ının, tek meşru çıkar telakki edilmemesi. Üç, insanın "çevreye hesap verme zorunluluğu"nun, metnin "etik yönlendirmesi"nin parçası olması. Dört, (metnin yazarının) çevreyi bir "sabit" (olgu) ya da "veri"den ziyade, bir "süreç" olarak algılayışının, metinde en azından ima edilmesi (7-8). Çevreci şiir eleştirisi ise bir şairin şiirlerinde insan türünün dışında diğer dünya varlıklarıyla da iletişime geçip geçmediğini gözetler. J. Scott Bryson'a göre çevreci şiir eleştirisi, doğada "ikamet" eden ama insanın dışında kalan diğer öğelerin de şiirlerin içinde yer alıp almamasıyla ilgilenir. Şairin yaşadığı bölgeye ne kadar ait hissetmiş olabildiğine odaklanır. Şairin yaşadığı bölgeyle, toprağıyla ve yeryüzüyle bağlantı kurup kurmadığının ipuçlarını şiirleri aracılığıyla irdeler. Şairin şiirlerinde yaşama ilişkin bir tutku geliştirebilmiş olması önemlidir. Evcil ve yabancının karşıtlığından çok bunların bütünlüğü sağlayan yönlerinin bilgisinden haberdar olup olmamasını sorgular (8-22). Ekosistemi oluşturan tüm öğelerin her birinin içkin değerini aynı düzeyde görür. İnsan merkezci yaklaşımların sonucunda doğanın bir parçası olan hayvanların da var olma hakları ellerinden alınmakta, yaşam alanları ortadan kaldırılmakta ve geleceklerinin sürdürülebilirliği konusunda trajik bir manzara ortaya çıkmaktadır. Edebiyat aracılığıyla hayvan davranışları ve ekolojisi de bu bağlamda incelenmeye değer veriler sunar. Hayvan davranışları çalışmalarında insan merkezci yaklaşımın değişmesinde öne çıkan isimlerden Frans De Waal, yalnızca insana özgü olduğu düşünülen kimi zihinsel süreçlerin tek araştırma yolu olarak hayvanlara uygulanmasını böylelikle dolaylı yoldan insanın zihinsel süreçlerini otorite ya da referans noktası olarak gören kibirli düşünceyi eleştirir. Hayvanların insana göre kategorize edilmesini insan merkezci yaklaşımın bir örneği olarak görür. Hayvanların zekalarını küçümseyerek yapılan bu sözde bilimden vazgeçilmesinin gerekçelerini birçok hayvan türünün sergilediği davranışları inceleyerek anlatır ve hayvanların her birinin kendilerine özgü içsel yaşamlarının olduğundan söz eder:

Karşılaştırma insanlarla hayvanlar arasında değil, bir hayvan türüyle -bizimle- büyük çeşitlilikteki başka türler arasındadır. İki ayrı zekâ kategorisini karşılaştırmıyoruz. Ben insan bilisini hayvan bilisinin bir çeşidi olarak görüyorum. Birbirinden bağımsız hareket eden, her

birinin kendine ait sinirsel yapısı olan sekiz kola dağıtılmış bir biliş veya uçan bir canlının kendi çılgınlıklarının yankısını kullanarak hareket halindeki avını yakalamasını sağlayan bir biliş ile karşılaştırıldığında, bizim bilişimizin ne kadar özel olduğu çok da belirgin değildir (15).

Rosamond Young, inek, koyun, tavuk ve domuzların davranışlarını gözlemlediği *İneklerin Gizli Hayatı* adlı çalışmasında; hayvanların duygularına ve gerekli koşullar altında farklı hayvan türlerinin doğal seçiminde hayatta kalmak üzere evrimleşen kimi içgüdüsel ve öğrenilmiş hareketlerinin aynılaşabileceğine odaklanır. Young da tıpkı Waal'in dikkat çektiği gibi insan merkezli bir yaklaşımın sonucu olarak hayvanların zekasının "insani standartlar" üzerinden değerlendirildiğine dikkat çeker ve insan merkezli yaklaşımın hayvan türleri hakkında bir veri yığını kurmaya çabaladığını eleştirir: "Aksine her hayvanın sadece kendi özellikleri açısından değerlendirilebilecek birbirinden farklı duyguları deneyimlemede sınırsız yetiye sahip olduğunu varsaymak gerekir. Bir ineğin zekâsı onu inek olarak başarılı kılmaya yetiyorsa, daha ne istenir?" (3). Her bir hayvanın kendi ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde gelişen bilişsel dünyasının sadece bu nedenle bile yeterli olduğunu savunur.

Jonathan Balcombe de "sualtında yaşayan kuzenlerimizin iç dünyaları"na eğildiği *Balıkların Bildikleri* başlıklı çalışmasında bir "aslan" ile bir "aslanbalığı"nı karşılaştırır. İnsanın aslanı, aslanbalığıyla kıyaslağında, aslanı daha "karizmatik" bulmasını eleştirir. Balcombe, insanın çeşitli hayvan türlerine ilişkin bu şekilde kalıplaşmış düşüncelerinin altında yatan temel nedeni sorgular: "Balıklara karşı önyargılarımızın temel kaynağının, duygularla ilişkilendirdiğimiz ifadeleri gösterememeleri olduğuna inanıyorum" der (260). Burada yine insan merkezci yönelim, eleştirilmektedir öyle ki duyguları göstermek ya da göstermemek insanın tanımladığı bir eylemdir. Balıkların etik bir temele dayanarak haklarının temsil edilmesi gerektiğini onların insanlara benzeyen değil "benzemeyen özellikleri"yle birlikte düşünür ve insan türünü önceleyen etik paradigmanın alanının genişlediğini dile getirir:

Aklın yükselişi ve bütün yaşam formlarının birbirine bağımlı olduğuna dair günbegün artan farkındalık sayesinde, insanlık daha kapsayıcı, daha aydınlık bir çağa doğru ilerliyor. Kendi türümüzün bütün üyeleri için geçerli olan temel saygı ilkelerinin kapsamı, diğer varlıkları da içine alacak şekilde adım adım genişliyor (265).

Hayvanların Akıl Almaz Yaşamı başlıklı çalışmasında Ashley Ward da insan merkezci yaklaşımları reddeder ve sosyalliğin kesinlikle tek bir türe, insana özgü bir eğilim olduğu düşüncesine şiddetle karşı çıkar: "Sürüsünden ayrılan bir ringa balığı tek başına tutulursa bu sürgünün stresine dayanamaz, kelimenin tam anlamıyla yalnızlıktan ölür" der ya da "üzerlerine doğru inmekte olan yırtıcı kuştan tam zamanında ve hep beraber sıyrılan güvercinler"den söz eder (373-374). Bu örnekler, bu kitapta çok daha fazla tür özelinde çoğaltılır. Ward da hayvanların düşünce evrenini insan merkezli yaklaşımlar eşliğinde yorumlamaya kalkışmayı

eleştirir. İnsanların en basit şekliyle "selamlaşma" eyleminde bile çok az biçim geliştirdiğini ve hayvanların selamlaşma eylemlerinin pek çok çeşidini ortaya koyar:

Istakozlar "selam" demek için birbirinin suratına çişini yapar; köpekler herkesin malumu olduğu üzere birbirinin poposunu koklar. Çiklitler bir başka çiklitin yuvasına tekrar geldiğinde vızıldamaya benzer bir ses çıkarır. Beyaz yüzlü kapuçinler, "merhaba" demek için parmağını kankasının burnuna sokar. Erkek Gine babunları aynı amaçla arkadaşının penisini yoklar. (378)

Yukarıda sözü edilen çalışmalar, hayvan davranışları alanında insan merkezci yaklaşımların geçersizliğini güçlü argümanlarla ortaya çıkaran, hayvan haklarını gözeten ve hayvanların ekosistemdeki değerlerini önceleyen bir bakışla kaleme alınmıştır. Hayvan davranışlarının içkin yönünü ortaya çıkaran bu çalışmalar, çevre ve edebiyat ilişkisi bağlamında yeni bakış açıları yaratmak için birer rehber niteliğindedir.

Türk edebiyatında hayvan imgesine etik bir pencereden ilk kez yaklaşan araştırmacılardan biri olarak Gonca Gökalp Alpaslan, Cengiz Aytmatov'un kimi romanlarında (*Dişi Kurdun Rüyalari, Ebedi Gelin: Dağlar Yıkıldıği Zaman*) hayvanların insan eliyle uğradığı mezalimden söz ettiğini vurgular. Cengiz Aytmatov'un romanlarına yansıyan hayvanların "duyguları", "geçmiş ve şimdi algıları", "benlikleri", "insanla ilişkileri", ve "doğal denge içindeki yerleri"yle birlikte düşünüldüğünün altını çizerek (11-12). Yirminci yüzyıl Kazak edebiyatının önde gelen isimlerinden Muhtar Avezov'un "Kökserek" başlığıyla kaleme aldığı öyküsünde, "adaptif hayvan davranışları"ni inceleyen bir diğer çalışma da Nazlı Memiş Baytimur'a aittir. Bu çalışmada yazar, Avezov'un kurmaca evreninde Kökserek adlı bir kurt üzerinden hayvanların doğal seçilime koşut olarak hayatta kalmaya çalışmak amacıyla sergiledikleri kimi "adaptif davranışlar"ı işlediğini iddia eder. Çalışmada, kurtların "beslenme", "sığınak arama", "mücadele", "üreme", "dikkat/sorumluluk", "ilgiye davet", "grupla birlikte hareket/taklit", "sosyal ve gözlem/inceleme" gibi davranışları bir edebiyat metni üzerinden yorumlanır (2022, 151). Bu çalışmalardan farklı olarak bu makalede, yirminci yüzyıl Türk şiirine önemli katkılarda bulunan şairlerden Oktay Rifat'ın şiir evrenine yansıyan hayvan davranışlarının hareket, duygu-iletişim-düşünce ve evrim süreçlerinde ortaya çıkan ekolojik işlevin, insan ve hayvan ilişkisinde çevre etiğine sağladığı değerlere odaklanılacaktır. Oktay Rifat'ın şiir evreninde, derin bir doğa farkındalığı egemendir (Aksoy, 2014). Şiirlerinde ekosistemi oluşturan tüm canlı ya da cansız türlerin önemi ve bu türlerin aralarındaki bağlantılara dikkat kesilmiş bir şairin tavrı söz konusudur. Şair, hayvanların ekosistemdeki davranışlarını gözlemleyerek bu davranışların yaşamsal işlevlerine odaklanır. Hayvanlarla arasında etkileşimli ve empatiyle oluşturulmuş bir bağ kurar ve onlar gibi düşünmeye çalışır. Şiirlerinde yalnızca hayvan davranışlarını izlemekle de kalmaz, hayvanların iç dünyalarının olduğu düşüncesinden yola çıkarak onlarla ilgili duygusal birtakım öngörülerde de bulunur. Ekosistemde en az insan türü

kadar yaşamsal öneme sahip olduğunu düşündüğü hayvanların her birini, insan merkezci yönelimlerden farklı olarak kendi içkin değerleriyle şiirleştirir.

1. Hareket

İnsan merkezci yaklaşımlar, hayvanların insanlara hizmet etmek için yaratıldıkları düşüncesinden yola çıkar. Hayvanların varoluşuna ilişkin en güçlü motivasyonunu Tanrı'dan alır. Buna göre Tanrı, hayvanları insanlığın çıkarı uğruna yaratmıştır. Oktay Rifat söz konusu alışıldık bakıştan farklı olarak şiir evreninde birçok hayvan türünün başlangıçta hareketlerini gözlemler. Hayvan hareketlerinin ekosistemdeki işlevsel yönüne ilişkin çıkarımlarda bulunur. Basit gibi görünen hayvan hareketleri gözlemlerken estetik bir etkilenme yaşar. Şairin "Kamyon Geçerken" başlıklı şiirinde, bir kamyonun yaşamın bütün rutini içinde koyun sürüsünün yönünü değiştirmesinden söz eder. Basit bir aracın sürüsünün hareketinin yönünü değiştirmesi bile şaire şiir yazmak için ilham verir. Kamyon, sürüyü dağıttığı yerden aniden uzaklaştıkça "koyunlar", "köpek" ve "çoban" da yaşama kaldığı yerden devam eder ve şairin görüş alanının dışında "dağlar içinde mavi" silik bir görüntü bırakarak kaybolmaya başlar:

Kamyon geçerken
Dağılan koyun sürüsü
Az sonra toparlanır
Gerilerde kalır
Dağlar içinde mavi
Koyunlar köpek ve çoban
Gözden silinmeden önce (Oktay Rifat 2007 19)

Şairin "Kısrak" başlıklı bir başka şiirindeyse aracın hareketine bu kez bir "kısrak" aniden yön verir. İnsanın kısrakın hareketlerini kontrol etmek için kullandığı "gem"i, bu kez kısrak yönetir ve olanca gücüyle "gemplere asılır". Şiirde "koşum" olarak söz edilen sözcük, kısrakın yürüteceği arabaya yönelmesini sağlamak için kullanılan kemere benzeyen bir tür kayış takımıdır. Şiirde kısrakın hızlı adımlarından "gelincikler" de etkilenir. Şair, kısrakın hareketiyle ortalığa yayılan "ot", "hayvan" ve "koşum" kokusuna kayıtsız kalamaz:

Gemplere asıldı kısrak
Alıp götürdü arabayı
Gelincikleri ezerek yolda
Ot ve hayvan kokusuna
Koşumların kokusu karışırken (Oktay Rifat 2007 26)

Şiirlerde koyun sürüsü, köpek ve kısraktan başka kuşların hareketlerine de yer verilir. Güneş, batmaya yakın bir vakitte şairin imgeleminde bir "teker"i andırır ve "kara bir kuş" da bu anda havada süzülüyordur. Oktay Rifat için kuşun güneş battığı vakitte, güneşin yuvarlak bir tekere benzerken uçuşu bütünlüklü ve estetik bir manzaranın lirik bir duyusu demektir ve bu an, şiirleştirilmeye değer güzelliktedir:

Bir kuş geçiyor
Kara bir kuş
Batan güneş tekerinin üstünden (Oktay Rifat 2007 63)

Bir tarlakuşunun uçuşuya bu kez eline aynasını alıp bıyıklarına bakmak isteyen bir adama engel olur. İnsanın gündelik yaşamında kuşun uçuşması insanın eylemlerini etkileyebilir:

Hendeğin yamacına oturdu
Aynasını çıkardı cebinden
Bıyıklarına baktı
Bir tarlakuşu geçmeseydi üstünden
Daha da bakacaktı (Oktay Rifat 2007 29)

Şair, hayvan hareketlerinin insanın gündelik yaşamının etkili dinamiklerinden biri olarak insanın eylemlerini değiştirebileceğini, yönlendirebileceğini ya da aksatabileceğini okura duyumsatır. "Kara bir kuş" da "tarlakuşu" da bu iki şiirde yalnızca uçmaları nedeniyle vardır. Oldukları gibi ele alınır. "Sandalda" başlıklı şiirinde de leyleklerin gökyüzündeki hareketleri şair için kayda değer bir detaydır. Çünkü leyleklerin istikametlerini İstanbul'a doğru değiştirmeleri doğadaki yaşamsal süreçlerden biridir. Birçok leyleğin bir arada bulunup yaşam alanlarını değiştirmek için toplanıp harekete geçmelerinden şair büyük bir heyecan duyar:

Hiç unutmam yine böyle bir gün
Ada'da Hristos tepesinde
Deniz tabak gibi önümüzde
Sedef adası Medef adası Maden
Böyle şey görmedim ömrümde
Bir hışırtı insanı ürperten
Binlerce on binlerce leylek
İstanbul'a döndüler üstümüzden (Oktay Rifat 2010 164)

Oktay Rifat şiirlerinde hayvan davranışlarının hareket kategorisindeki işlevi, şaire estetik bir motivasyon sağlamak, şairin perspektifini çeşitlendirip derinleştirmek ve şairi şaşırtıp heyecanlandırmaktır. Sıradan bir hayvan hareketi bile insanın gündelik yaşamında eylemlerini yönlendirebilecek denli etkilidir.

2. Duygu-İletişim-Düşünce

"İnekler"de şair, okura ineklerin birer iç evrenleri ve duyguları olabileceğini sezdiren şiirsel bir duyuşa sahiptir. İneklerin gözlerine, bakışlarına odaklanarak bir anlam arar. Onların üzüntülü olabileceklerine ilişkin şairce bir çıkarımda bulunur. Bunu, ineklerin rüya görebileceklerine yönelik yeni bir gerçeklik kurarak yapar ve evrenin tek ve en kudretli türü olduğunu iddia eden bu yüzden de büyük bir yanılısma içinde yaşayan, oysaki yalnızca ekosistemin bütünlüğünü oluşturan parçalardan sadece biri olan insan türüne karşı bütünüyle kayıtsız kaldıkları bir anını anlatır. Alışıldık insan merkezci eğilimlerden bağımsız,

ineklerin her birinin kendi özgül gerçeklikleri içinde yaşadıkları birer duygusal evrenleri olduğunu düşünür. Oktay Rifat'ın söz konusu "kayıtsız" inekleri, ilerleme kaydetmeye programlanan "mükemmel" tür insanı fark etmezler bile:

Mahzun gözlü bozkır inekleri
Yitmişler düşlerinde
Dönüp bakmazlar bile insana (Oktay Rifat 2007 25)

Bir başka şiir, "Adam ve Kısrağ"ta da şair, "gebre" adı verilen tımar eldiveni aracılığıyla bedeninin bel ile kuyruğu arasında yer alan dolgun ve yumuşak kısmı okşanan bir kısrağın yaşadığı sevinci anlatır. Şairin kısrağın bir duygusu olduğuna ilişkin algısı, şairin yine hayvanın gözlerine baktığı anda belirginleşir. Bu neşeli kısrağın sevinci, kendisine tımarla dokunan, kendisini rahatlatan ve kendisinin hoşuna giden okşamaları gerçekleştiren bir insan türüne mutlulukla baktığı gözlerinden okunur. Adamın kısrağa gebreyle dokunurken şarkı söylemesi de kısrağla kurduğu temastan duyduğu memnuniyeti gösterir. İnsan ve hayvan ilişkisinde Kısrağı tımarlayan adam "kuş gibi cıvılda"ken kısrağın mutluluğu da gözlerinden okunur:

Gezdirirken gebresini
Dolgun sağrısında kısrağın
Kuş gibi cıvıldıyor
Hayvansa mutlu
Deviriyor ceylan gözlerini
Adama (Oktay Rifat 2007 32)

"Kediler" başlıklı şiirinde de hayvanların duyguları anlatılır. Bu şiirde iki adet kedi vardır ve bu kediler, bazı dinlerce kutsal bir nesne sayılan "totem" gibi düşünülür. Kedilerin karşılıklı olarak birbirleriyle ilgilenmesiye "sevdalı" olmalarıyla ilişkilendirilir. Hem duygusal hem de kutsal varlıklar olarak kedilerin şiiri yazılır:

Çatı saçak direk
Boyunca akşam ve ağaç
İki kedi oturmuş duvara
Karşılıklı
İki sevdalı kedi
İki totem gibi (Oktay Rifat 2007 40)

Oktay Rifat'ın kedilerin duygularını gözlemlemeye ilişkin farkındalığı, sadece bu şiirle de sınırlı kalmaz. "Perçemli Sokak" kitabında yer alan şiirlerinden "XXXIX" başlıklı olanında kedi, uğurlu bir hayvan imgesidir. Şair, kedinin yüksek bir ses çıkararak pencerenin önüne konuşlandığı zamanı, dünyanın geri kalan kimi zorluklarının geçmesiyle ilişkilendirerek lirik bir duyuşla yorumlar: "Yolların düğümü çözülür", ya da "damalı direklerin eski zaman taşlarında güneş kollu şamdanı tüter". Kedilerin çevresine yaydığı böyle aydınlık, olumlu bir hava vardır:

Çıplak ayaklı çamların kedisi
Göründü mü avaz avaz pencerede

Çözülürer yolların düğümü
Tüter güneş kollu şamdanı
Damalı direklerin
Eski zaman taşlarında abuk sabuk (Oktay Rifat 2010 225)

"Fadik ile Kuş" adını verdiği şiirinin bir bölümündeyse kuşların, kedilerin, köpeklerin, tavukların ve horozların tavırlarından yola çıkarak yaşam karşısında memnun olduklarını ima eder. Kuşun gökyüzündeki hareketlerine bakar ve sadece buradan yola çıkarak birçok hayvanın (kedi, köpek, tavuk ve horoz) doğada gayet mutlu ve huzurlu olduğunu düşünür:

Kuşa bak kuşa
Süzüm süzüm süzülüyor havada
Kuş musun
Şeytan uçurtması mısın ağabey
Bu ne keyif böyle
Kedi desen öyle
Köpek desen öyle
Tavuklar horozlar öyle (Oktay Rifat 2010 137)

Şairin "Koyunlar" başlıklı şiirinde duygusal benliğiyle okuru buluşturduğu diğer hayvan türü ise koyunlardır. Daha önceki şiirlerinde bir sürü olarak koyunların kitlesel hareketlerini gözlemleyen şair bu kez bu şiirinde koyun sürüsünün duygularına yönelik bir tahminde bulunur. Şairin hayvanların duygularını tahmin etmek için ilk baktığı yer; yine, hayvanın gözleridir. Şair, bu bakışlardan anlam devşirir. Bu şiirde koyunlar, "başka bir soy"dan gelen "durgun insanlar" gibi anlatılır. Her ne kadar insanbiçimci bir dikkatle koyunların bakışları insana benzetilse de şiirde koyunların ne istediklerini anlayabilecek bir insan algısı da kurulmaz: "anlaşılmaz gözler". Sözcükler, insan türünün iletişimde konuşmayı sağlayabilir ama koyunların ve elbette diğer hayvan türlerinin iletişimde sözcüklerle sağlanan bir konuşma yetisine ihtiyaç yoktur. Koyunların iletişim biçimi kendi aralarında anlaşmayı sağlayan özgün bir düzen içinde yeterli ve tutarlıdır. İnsanlık bunu anlayabilse de anlayamasa da bu, böyledir. Şair, koyun sürüsünün geliştirdiği iletişim biçiminin temelinde "sevgi"nin olduğunu vurgular:

Yüce yaylalardan inmişler
Yayan yapıldak
Başka bir soyun
Durgun insanları gibi bakıyorlar
Anlaşılmaz gözlerle
Ot mu istiyorlar su mu
Belli ki yaz kış ağaç toprak
Ayrı değil dillerinde
Gelişleri var sevgiye benzer
Ellerinde değil söylemek (Oktay Rifat 2007 94)

İnsanlar doğru açıdan bakmayı denemek isterlerse koyunların yürümelerinden

bile anlayabilecekleri bir sevgi dilini keşfedebilir. Örneğin, şairin "Beygir" başlıklı şiirinde hareketleri sınırlandırılmış bir at vardır. Bu at, sürekli aynı konumda aynı şekilde durur. Şair, bunun hayvanın doğasına aykırı olduğunu ima eder. Bu durumun atın psikolojisine yansıyan olumsuz etkisini atın günlük beslenme ihtiyacını atın bile isteye ötelemesi ya da yok saymasıyla ilişkilendirir. Atın adeta depresif bir ruh hâli söz konusudur. Son satırda atın bilişsel özelliğini de şair, hayvanın yaşadığı huzursuzlukla birlikte vurgular. Doğasına aykırı bir yaşam tarzına uyum sağlamaya direnen ve "düşünen" bir attır:

Kösteğe vurulmuş beygir
Her Tanrı'nın günü orada
Ne yer ne içer
Sineklerini kovar
Düşünür durur yolun yamacında (Oktay Rifat 2007 60)

"Eşek" adını verdiği şiirindeyse bu kez bir eşeğin yaşadığı yaşam alanı, iğde ve erik bahçesi olarak geçer. Eşeğin küfeleri taşıma eylemi, bu hayvanlara insanlar tarafından insan çıkarına uygun görüldüğü için verilen bir görevdir. Bir yandan ekosistemde eşeğin diğer hayvanların yaşam alanlarıyla bağlantılı bir yaşam alanına sahip olduğundan diğer taraftansa insan merkezci yaklaşıma koşut, eşeğin insanlığın yükünü hafifletme ve taşıma göreviyle var olduğundan söz edilir. Eşeğin yabanılığını doğal yaşam alanında diğer hayvanlarla kurduğu bağla ima eder. Eşeğin taşıdığı yükler de insanlık tarafından evcilleştirildiğini gösterir. Yabanıl ve evcil, birbirine karşıt olmaktan çok birbirini tamamlayıcı biçimde düşünülür:

Kim der ki bu eşeğin
Bir bahçesi var
Öteki hayvanların
Toprağına bitişik
İğdesi eriği
Baktığı akşamları yan gözle
İki yanında iki küfe
Yolda giderken düşündüğü (Oktay Rifat 2007 97)

İnsan ve hayvanın karşılaştırıldığı "Görünmeyene Bakmak" adlı şiirindeyse şair, hayvanların kendini gerçekleştirmede içkin değerine odaklanır ve onları olumlar. İnsanlar, kendini gerçekleştirmede hayvanlardan çok farklı bir yerde bütünüyle başka bir bakış açısıyla olumsuzluklara yöneldiği için eleştirilir. Hayvan, kendi varoluşsal sürecini gerçekleştirirken içe dönüktür. İnsan ise kendi varoluşsal sürecini gerçekleştirirken dışa dönüktür ve olumsuzluklara neden olabilir: "Umutsuz sevgiler", "ölüler", "yoksulluklar", "korkular" ve "öfkeler" ile oyalanır. Geleceğe yön verme hırsıyla modern dünyanın ilerleme düşüncesine koşut olarak "nedenler", "sonuçlar" ve durmaksızın "yarınlar" ile ilgilenir ve muntazaman hesap kitap yapar. Oysaki hayvanların ilerleme endişeleri ve kapitalist yararları gözetmek uğruna bencil girişimleri hiç yoktur. Hayvanlar, evrim süreçlerinde

şartlara uyum sağlamak için önlerindeki somut gerçeklikle ilgilenirler:

Bakmak diye düşünüyordu, hayvanlar bakıyor mu!
Hayvanlar görünene bakıyor, bizse görünmeyene.
Umutsuz sevgilere bakıyoruz, gece gündüz ölümlere,
yoksulluklara, korkulara, öfkelere,
nedenleri, sonuçları, yarınları görüyoruz (Oktay Rifat 2007 188)

Oktay Rifat'ın şiirlerindeki hayvan davranışlarının duygu-iletişim-düşünce kategorisindeki ekolojik işlevi çok boyutludur. Hayvanların insan merkezci benzerlikler düşünülmezsizin kendilerine özgü, içsel duygu dünyalarının olduğu sezdirilir. Gezegenin merkezine hesap vermeksizin oturan bir daha da kalkmayan insanlık karşısında hayvanların herhangi bir koşula bağlanmadan kendi gerçeklikleri dolayımında var oldukları fark edilir. Şaire göre hayvanların iletişimini, insanlığın anlamasının bir anlamı yoktur. Hayvanların kendi içlerinde belirli iletişim kurma yolları vardır ve bu, kendi ihtiyaçlarına cevap veriyorsa yeterlidir. Hayvanlarla iletişim kurmak için tek yolun sözcükler olmadığının kanıtı, hayvan davranışlarıdır ve onların iletişim dili, "sevgi"dir. Hayvanların çoğu mutludur. Yaşamın coşkun akışını hisseden bir yapıları vardır. Aynı zamanda yaşam alanlarının uygunluğuna göre de hareketlerinde değişimler görülebilir. Sıkıntılarını da sevinç ya da neşeleri gibi belli ederler. Hayvanların yaşamın dinamiklerine kendilerini kaptırmalarından söz edilirken insanların bu uğurda hayvanlar kadar özgür ve akışında bir motivasyon yakalayamadıkları sezdirilir. İnsanlığın yaşam ve ölüm sarmalında hayatta kalmaya çabalarken olumsuzlukları üretebileceklerinden ve sürekli geleceği şekillendirip kontrol altına almaya dönük detaylı planlar yaptıklarından söz edilir.

3. Evrim Süreçleri

Oktay Rifat, şiirlerinde hayvanların davranışlarını, evrim süreçlerinde doğal seçilime uyumlu olmalarını sağlayan eylemler bağlamında da gözlemler. Bu, şairin ekolojik farkındalığını ve bilincini gösteren güçlü bir detaydır. "Kaplumbağa" adını verdiği şiirinde şair, "ters döndüğü" için yaşamsal işlevlerini yerine getiremeyen bir kaplumbağanın düştüğü kaygılı ve zor süreci anlatır. Kaplumbağanın bir şekilde kabuğu üzerinde ters dönerek debelenmesi hareketlerini sınırlandırır. Yaşamaya devam etmesi için gereken önemli eylemleri yerine getirememesine neden olur. Bu kaostan kurtulamaması durumunda kaplumbağa evrim süreçlerinde doğal seçimde başarısız kalacaktır. Şair bunu kaplumbağanın kıyameti ya da felaketi gibi düşünür:

Kaplumbağa ters dönünce
Ölümü sürüp gider
Sarı akşamlar boyunca (Oktay Rifat 2007 27)

"Boğa" başlıklı şiirindeyse bu kez, doğal seçilimin dinamikleriyle uyumlu, üremeye içgüdüsel olarak programlanmış bir boğadan söz eder. Boğanın

genetik aktarımını sağlamaya çalışmasını yalnızca evrimsel, biyolojik ya da fizyolojik bir gerçeklik olarak değil aynı zamanda duygusal bir etkinlik olarak da düşünür. Boğanın inekle cinsel açıdan bir araya gelip üremeye çalışmasını "aşk"la ilişkilendirir ve bu gerçekliğe bu anlamda şairce bir lirizmle yaklaşmış olur. Sıradan bir hayvan çiftleşmesi değildir Oktay Rifat'ın gördükleri; "aşk" ve "yaşam" kaynaklı bir devinim, bir heyecandır:

Boğa ineğe atladı mı
Adam eliyle doğrultmasa
Hemen yolunu bulamaz.
Ağzı köpüklü
Gözleri yuvasından uğramış
Sarmış ineği belinden
Aşkın ve yaşamın doruğunda
Arka ayakları kesilir yerden (Oktay Rifat 2007 72)

"Vazife" adını verdiği şiirindeyse ekosistemdeki besin zincirinin mantığını/işleyişini/bağıntısını "şahin" ile "kırlangıç" ve "canavar" ile "ceylan" imgeleriyle av-avcı ilişkisi üzerinden gösterir. Şahinin yaşamda kalmak için kendisini doyurması gerekir ve bu noktada kırlangıç, şahinin bu ihtiyacını karşılar. Aynı şekilde ceylanla beslenen canavar imgesi de kaplan ya da aslan benzeri büyük kedigillerden bir pençeli hayvan türünü işaret eder:

Kaşla göz arasında
Şahin kapar kırlangıcı
Ceylan kanına girer
Su başında canavar Oktay Rifat 2010 36)

Oktay Rifat'ın şiirlerinde hayvan davranışları incelenirken evrim süreçleri kategorisine yansıyan en çarpıcı sonuçlardan biri, hayvanların yaşama uyum sağlamaya programlı ve doğal seçilime koşut tavırlar içinde olmalarıdır. Doğal süreçler karşısında insandan farksız bir biçimde yaşamda kalmaya çalışan hayvanlar vardır. Besin zincirinin, doğada her şeyin diğer her şeyle hassas ve hayati düzeyde ilgili olduğunun iletisi verilir.

Sonuç

Oktay Rifat'ın şiirlerinde hayvan davranışları, ekolojik işlevsel boyutlarıyla birlikte yer alır. Şiirlerdeki hayvan davranışları çevre ve edebiyat ilişkisi bağlamında; hareket-devinim, duygu-iletişim-düşünce ve evrim süreçleriyle ele alındığında yeni bir anlam ve etik bir değer taşır. Şair, şiirlerini her ne kadar çevreci eleştirisinin kuramsal bir yaklaşım olarak yükselişinden önce yazmış da olsa hayvanları, insanlığın yaşam standardını geliştirmeleri için yaratıldıkları düşüncesinden uzakta, onları yalnızca içkin değerleriyle benimseyebilmiş etik değerleri gözeten bir dil kurmuştur. Dolayısıyla hayvanların davranışlarını, basit hareketlerinden karmaşık ilişkilerine değin gözlemler ve şiirleştirir. Oktay Rifat'ın hayvanlarının

duygu durumları söz konusudur. Onlar bazen mutlu, bazen mutsuz; bazen düşünceli, bazen dalgın; bazen de insanlığa karşı bütünüyle kayıtsız olabilir. Oktay Rifat'ın hayvanlarının soylarını devam ettirmeye duydukları itki, şiirlerde sıradan bir türeyiş öyküsü olarak yorumlanmaz. Bu bağlamda şair, aşkın ve yaşamın doruğuna ulaşmayı yalnızca insanlar için düşünmez. Boğa ile inekler de bu duyguyu tadabilir. İnekler de rüya görebilir. Atlar da sevinebilir ya da sıkılabilir, içsel evrenleriyle var olabilir. Oktay Rifat, ekosistemde, evrimsel süreçlere uyum sağlamak ve hayatta kalmak amacıyla ekolojik bir gerçekliğin içinde olduklarını kavrayarak hayvanları büyük bir dikkatle ve şaşkınlıkla takip eder. Hayvan davranışları; hareketlerden duygulara, düşüncelerden, iletişime, evrimin kucağında değişerek dönüşen canlı ve devingen bir organizmanın eylemlerine değin bütünlüklü ekolojik bir yol haritası gibi işlenir. Şair, hayvanların yaşam alanları arasındaki bağlantıyı yakaladıkça heyecan duyar. Derin bir doğa farkındalığına sahiptir ve bu farkındalığı bir şairin lirik duyusuyla şiirin estetik düzeninde yeniden doker. Şiirleri bu ekolojik pencereden okuyan okur, Oktay Rifat'ın hayvanlarının yaşantısına tanık olurken kendini hayvanlarla özdeşleştirip bakış açısında çevre temelli etik bir aydınlanma geliştirebilir. Hayvanları daha yakından tanıdığı için onların ekosistemdeki işleyişlerinin yaşamsal önemini kavrar. Onların varoluşlarına saygı duyar. Hayvanların da insanlar gibi duyguları olduğunu fark eder. Oktay Rifat, hayvanları insanbiçimci bir bakış açısıyla insana özgü fizyolojik ya da bilişsel süreçler eşliğinde ötekileştirmez, yargılamaz. Hayvanların kendi iletişimlerinin farkındadır ve şair bunu kabul etmiştir. Bütün bu nitelikleriyle Oktay Rifat'ın şiir evrenine yansıyan hayvan davranışları, gezegende tek söz sahibinin kendi türü olmadığını "büyük insanlığa" duyumsatır niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Özge. "Okтай Rifat'ın Şiirlerinde Doğa Farkındalığı: Çevreci Eleştiri Işığında Bir Okuma." Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.
- Balcombe, Jonathan. *Balıkların Bildikleri*. Metis Yayınları, 2021.
- Balta, Şükrü Can. "1950 Sonrası Türk Hikâyesinde Ekoeleştiri ve Çevre Bilinci." Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2023.
- Buell, Lawrence. *The Environmental Imagination. Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge, MA: The Belknap P of Harvard UP, 1995.
- Bryson, J. Scott. *The West Side of Any Mountain: Place, Space, and Ecopoetry*. Iowa City: U of Iowa P, 2005.
- Can, Ahmet. "Latife Tekin'in Romanlarında Doğa ve İnsan İlişkisi." Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018.
- Çelikkanat, Betül. "Sevinç Çokum'un Roman ve Öykülerine Ekoeleştirel Bir Yaklaşım." Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2022.
- Doğrul, Tuba. "Halikarnas Balıkçısı'nın Hikâye ve Romanlarına Ekoeleştirel Bir Bakış." Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2020.
- Ergin, Meliz ve Özen Nergis Dolcerocca. "Edebiyatta Ekoeleştirel Yaklaşımlar: Ekoşiir ve Elif Sofya." Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD), 36, 2016, ss. 297-314.
- Garrard, Greg. *Ekoeleştiri Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar*. Kolektif, 2016.
- Gonagova, Yasemen. "Ekoeleştiri bağlamında Buket Uzuner'in "Tabiat dörtlemesi" Serisindeki Üç Roman Üzerine Bir Değerlendirme." Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun, 2020.
- Gökâlç Alpaslan, Gonca. "Cengiz Aytmatov'un Elveda Gülsarı, Dişi Kurdun Rüyalari, Ebedi Gelin: Dağlar Yıkıldığı Zaman Romanlarında Hayvan Zihni." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2015, ss. 11-26.
- Güçlü Sarıdede, Hatice. "Çocuk Kitaplarında Çevreci Eleştiri Üzerine Bir İnceleme." Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak, 2021.
- Hamzaçebi, Ezgi. "İnsan Olmayanın Edebi Temsili: Yere Düşen Dualar

- ve Yeryüzü Halleri'ne Ekoleştiril Bir Yaklaşım." Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.
- Karaman, Yasin. "Latife Tekin'in Romanlarına Ekoleştiril Bir Yaklaşım." Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2020.
- Kuru, Kübra. "Ekoleştiril Odağında Ethem Baran Anlatısı." Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2022.
- Leopold, Aldo. *Bir Kum Yöresi Almanığı ve Oradan Buradan Eskizler*. Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.
- Mehani, Cemile Rümeysa. "Hasan Ali Toptaş'ın Eserlerinde İnsan-Hayvan Karşılaşmaları: Hayvanların Yazınsal Temsili." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2022.
- Memiş Baytimur, Nazlı. "Adaptif Hayvan Davranışları Işığında Muhtar Avezov'un Kökserek Adlı Hikâyesinin İncelenmesi." *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 6 (1), 2022, ss. 151-166.
- Oktay Rifat. *Bütün Şiirleri I*. Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Oktay Rifat. *Bütün Şiirleri II*. Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Oppermann, Serpil. *Ekoleştiril: Çevre ve Edebiyat*. Phoenix, 2012.
- Sağlam, Sevcan. "Buket Uzuner'in Romanlarında Doğa." Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bartın, 2022.
- Sıddık, Cansu. "Çocuk Edebiyatında Çevreci Eleştiril: Hasan Ali Toptaş'ın Ben Bir Gürgen Dalıyım İsimli Eseri Üzerine Bir İnceleme." Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019.
- Topcu, Türkan. "Türk Romanında Çevrecilik (1945-2015)." Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara, 2019.
- Uğurlu, Sibel. "Buket Uzuner'in Hikâye ve Romanlarının Ekoleştiril Bağlamında İncelenmesi." Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir, 2020.
- Waal, Frans De. *Hayvanların Ne Kadar Zeki Olduğunu Anlayacak Kadar Zeki miyiz?*. Metis Yayınları, 2018.
- Ward, Ashley. *Hayvanların Akıl Almaz Yaşamı*. İrene Yayınları, 2023.
- Yavuz, Menekşe. "Yaşar Kemal'in Romanlarında Toplumsal ve Bireysel Değişimi Ekoleştiril Yaklaşımla Okumak." Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2023.
- Yıldırım, Rabia Sena. "Sait Faik Abasıyanık'ın Hikâyelerinin Çevreci Eleştiril Işığında İncelenmesi." Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2021.

Young, Rosamund. *İneklerin Gizli Hayatı*. Domingo Yayınları, 2023.

